

Hoe de coronacrisis complotdenkers tot actie aanzet

Beeld Fadi Nadrous, Trouw

Het verzet tegen de coronamaatregelen radicaliseert. En niet alleen rond corona blijkt dat wat begon als een online complottheorie, nu mensen tot actie aanzet. Hoe zorgwekkend is dat?

[Kristel van Teeffelen](#) 30 oktober 2020, 1:00

Al in het voorjaar ging bij het Landelijk Steunpunt Extremisme (LSE) voor het eerst de telefoon. Iemand die zich zorgen maakte over een naaste die zich een steeds fellere aanhanger van complottheorieën rond het coronavirus toonde. Sindsdien bleef de telefoon gaan bij de organisatie gespecialiseerd in radicalisering. Hij staat niet roodgloeiend, zegt adviseur Niels, maar gaat vaak genoeg om te constateren dat er wel degelijk iets aan de hand is.

Niels, die vanwege zijn veiligheid niet met zijn achternaam in de krant staat, heeft veel ervaring met de ondersteuning van mensen en hun omgeving die het rechts- of links-extremisme aanhangen. Het LSE was de afgelopen jaren ook betrokken bij families van uitreizigers, veelal jongeren die naar het kalifaat van terreurgroep IS vertrokken. En nu zijn daar dus complotdenkers bijgekomen.

Het is funest om de inhoudelijke discussie aan te gaan

Hoewel de ideologie van al deze groepen verschilt, maakt het voor het werk van Niels niet veel uit wat iemands extreme denkbeelden zijn. “De adviezen voor de omgeving blijven nagenoeg hetzelfde. Bijvoorbeeld dat het funest is om de inhoudelijke discussie aan te gaan met mensen die al ver geradicaliseerd zijn. Die mensen denken zwart-wit: je bent voor en of tegen mij. Beter is om vanuit een niveau te communiceren waarbij je bij de inhoud wegblijft.”

Dat juist nu de polarisatie toeneemt, wijdt het LSE aan de coronacrisis. Het complotdenken en de anti-overheidssentimenten: het wordt allemaal versterkt door de onzekerheid en angst die de crisis met zich meebrengt. Polarisation kan leiden tot radicalisering en extremisme. En dat kan weer mensen voortbrengen die bereid zijn om met geweld in actie te komen.

Actie door bijvoorbeeld een coronateststraat te vernielen, zoals afgelopen weekend in Breda gebeurde. Door zendmasten in brand te steken vanwege complottheorieën rond 5G en corona. Door tijdens demonstraties tegen strengere maatregelen te gaan rellen, zoals in Italië de afgelopen week. Of door langslappende politici bij de Tweede Kamer in Den Haag te intimideren en uit te maken voor pedofiel en kinderverkrachter.

Pizzagate

Dat laatste komt voort uit een complottheorie die al lange tijd rondgaat op internet en die stelt dat de elite deel uitmaakt van een wereldwijd pedofielenetwerk. Een theorie die al eerder voor grote beroering zorgde. Het bekendste voorbeeld is ‘pizzagate’: een bewapende man bestormde een pizzeria in Washington D.C. omdat hij had gelezen dat het pedofielenetwerk van Hillary Clinton daar in de kelder kinderen vasthield. Het restaurant had helemaal geen kelder.

Hoewel complotdenken inderdaad niet nieuw is en ook de polarisatie al jaren toeneemt, is er volgens Maarten van de Donk, radicaliseringsexpert bij Radar Advies, nu wel iets zorgelijks aan de hand. “Kijk je naar het bedreigen van politici, dan hebben bijvoorbeeld wethouders daar al langer mee te maken. Maar de schaal waarop het nu gebeurt en de schaamteloosheid ervan, is groter. Politici worden niet stiekem bedreigd, maar openlijk, terwijl iemand het met zijn eigen mobiele telefoon filmt en het via sociale media de wereld in stuurt.”

Beeld Fadi Nadrous, Trouw

Ook hij wijst naar de coronacrisis als katalysator. “Objectief lijkt het alsof we het in Nederland heel goed hebben, maar subjectief bestaat er een groot ongenoegen onder mensen

die de maatschappij niet meer snappen of die beseffen dat zij niet de winnaars van die maatschappij zijn. Nu is de onzekerheid rond corona er nog eens bij gekomen.”

Verschillende individuen en groepen vinden elkaar op dit moment in het afwijzen van de overheid en het coronabeleid, constateerde de Nationaal Coördinator Terrorisme en Veiligheid eerder deze maand in een rapport. Dat komt niet voort uit een gedeelde ideologie, maar uit “gevoelens van onrechtvaardigheid, groot onbehagen of een andere werkelijkheidsbeleving”. Iets dat Niels van het LSE herkent. “Mensen zien meer gelijkgestemden. Dat allerlei groepen de overheid wantrouwen in deze crisis, bevestigt voor hen: zie je wel, ik ben niet de enige, ik ben niet gek.”

Vuile spelletjes

Hoe groot de groep in totaal is, weten de experts niet. Onderzoeksbureau Kieskompas concludeerde afgelopen zomer dat één op de tien Nederlanders gelooft dat er rond corona vuile spelletjes worden gespeeld. Dus bijvoorbeeld dat er bij een toekomstige vaccin een chip wordt geïnjecteerd om mensen permanent te blijven volgen. Het onderzoek zegt iets over hoeveel mensen in complottheorieën geloven, maar niet hoeveel van hen vervolgens ook bereid zijn te handelen.

Ook het aantal telefoontjes naar het LSE is niet representatief. Op het moment dat moeders, vaders, broers, zussen of vrienden om advies vragen omdat ze zich zorgen maken over het gedrag van iemand in hun omgeving, is de radicalisering over het algemeen al ver gevorderd. Het beïnvloedt iemands leven en diens omgeving al negatief. De groep die in de fase ervoor zit en mogelijk aan het radicaliseren is, is waarschijnlijk groter.

Wel is het volgens Allard Feddes, als sociaal psycholoog aan de Universiteit van Amsterdam gespecialiseerd in radicalisering, belangrijk om te benadrukken dat nog altijd het grootste deel van de Nederlanders vertrouwen heeft in de overheid. En van de groep die dat niet meer heeft, is lang niet iedereen bereid om geweld te gebruiken. “Je hebt bij elke extremistische groep meelopers en de harde kern. De harde kern is bereid geweld te gebruiken. De grote groep meelopers demonstreert wel mee, zegt ook van alles online, maar zal niet tot actie overgaan.”

Op zoek naar zingeving

Juist bij die laatste groep is winst te behalen, wil je het tij keren, aldus Feddes. Hij beschrijft de verschillende fase van radicalisering. Zo begint het bij de gevoeligheidsfase. Iemand heeft bepaalde stressfactoren in zijn leven waardoor hij gevoelig is voor extreme denkbeelden. Dat zie je volgens de sociaal psycholoog vooral bij mensen die op zoek zijn naar nieuwe zingeving na een heftige gebeurtenis zoals het verlies van een baan of de dood van een naaste. “Op dit moment is die groep best groot, omdat door corona de stressfactoren hoog zijn, de gevoelens van onzekerheid bij iedereen leven en we allemaal het gevoel hebben de controle kwijt te zijn.”

Na de gevoeligheidsfase volgt de groepsfase. Mensen hebben volgens Feddes grote behoefte om zich aan te sluiten bij gelijkgestemden. Een groep kent eigen normen en kan steeds extremer worden, omdat steeds dezelfde berichten worden gedeeld en kritische opmerkingen binnen de groep op een gegeven moment niet meer worden geuit.

En uiteindelijk is er de actiefase: iemand is zo ver geradicaliseerd, dat hij bereid is om ondemocratische middelen in te zetten voor zijn idealen. Feddes: “Als iemand in die laatste fase zit, is het vrijwel onmogelijk om van buitenaf in te grijpen. Als iemand er al uit stapt, dan komt dat vaak door ontwikkelingen in de groep zelf, zoals onenigheid.”

Het besef dat vroeg ingrijpen loont, heeft Nederland de afgelopen jaren ondervonden rond de jihadistische beweging. Toen er vanaf het begin van dit decennium plots tientallen jongeren uit steden en dorpen vertrokken om zich te vestigen in het kalifaat van IS, werden in recordtempo antiradicaliseringsprogramma's opgezet. Die bestonden uit zaken als theatervoorstellingen, ondersteuningsprogramma's voor vaders en moeders en trainingen voor honderden ambtenaren, leraren en hulpverleners. Allemaal gericht op het voorkomen en het vroegtijdig signaleren van radicalisering.

Internetwijsheid

“Wat we daarvan hebben geleerd is dat je bezig moet gaan met weerbaarheid van mensen en met internetwijsheid”, zegt Maarten van de Donk. “Iemand die boos is op premier Rutte, online een video ziet waarin beweerd wordt dat hij pedofiel is en dat voor waar aanneemt, is of niet voldoende mediawijs of schakelt die mediawijsheid tijdelijk uit. Want het zijn echt niet alleen domme mensen die het geloven.”

Wat de problemen rond het jihadisme de afgelopen jaren ook aantoonde, is dat er een hoop mensen zijn die zich niet thuisvoelen in de samenleving, zegt Van de Donk. Ook nu speelt dat volgens hem weer. Het roept ten eerste de vraag op of dat gevoel terecht is, maar ook of er wat aan die gevoelens te doen valt.

Wel ziet Van de Donk een belangrijk verschil tussen de uitreizigers van toen en de groep die nu fel in verzet komt tegen de overheid. “De laatste groep lijkt ouder. Waar het bij uitreizigers vooral ging om jongvolwassenen en pubers die zich niet thuisvoelden in de maatschappij, gaat het nu om mensen die zich niet méér thuisvoelen. Het heeft een groot nadeel. Jongvolwassenen kun je makkelijker een nieuw perspectief bieden, ze komen op een punt dat ze toekomstplannen gaan maken en bijvoorbeeld willen trouwen of een gezin willen stichten. Maar wat voor nieuw perspectief kun je een vijftigjarige man bieden? Of mensen die eigenlijk heel succesvol zijn, maar toch in complotten geloven?”

Juist daarom is het ondersteunen van iemands omgeving zo belangrijk, zegt Niels van het LSE. “Familieleden of vrienden zijn vaak de laatste mensen die contact kunnen maken met iemand die geradicaliseerd is, of die nog enige invloed kunnen uitoefenen. Het kan voor iemand een soort laatste sleutelfiguur zijn die om hem heen komt staan.”

Stressfactoren

Volgens Allard Feddes van de UvA is het belangrijk dat het kabinet mensen perspectief blijft bieden, ook in deze crisis. “Daarom moet je bij de afweging van wel of geen lockdown laten meewegen wat het beperken van activiteiten en contacten met de stressfactoren in de samenleving doen. Die stress neemt toe als iemand het gevoel van controle kwijt is en als mensen niet meer bij anderen kunnen zijn.”

Als de coronacrisis zo'n belangrijke factor is bij de huidige ontwikkelingen, roept dat wel de vraag op of het probleem zich niet vanzelf oplost als de crisis eenmaal achter de rug is? Als de

voedingsbodem wordt weggenomen, zal ook de aanhang afnemen, denkt Niels. “Maar ik verwacht niet dat het anti-overheidssentiment daarmee ook helemaal is verdwenen.”

De volledige naam van Niels is bekend bij de hoofdredactie.